

UCHWAŁA

Dnia 8 października 2015 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Agnieszka Piotrowska (przewodniczący)

SSN Irena Gromska-Szuster

SSN Kazimierz Zawada (sprawozdawca)

Protokolant Katarzyna Bartczak

w sprawie z powództwa F. S.A. we W.
przeciwko K. S.
o uznanie czynności procesowej za bezskuteczną,
po rozstrzygnięciu w Izbie Cywilnej na posiedzeniu jawnym
w dniu 8 października 2015 r.
zagadnienia prawnego
przedstawionego przez Sąd Okręgowy w T.
postanowieniem z dnia 23 kwietnia 2015 r.,

"Czy czynność procesowa dłużnika w postaci zgody na przyznanie własności rzeczy wspólnej innemu współwłaścicielowi bez pełnego ekwiwalentu, zaakceptowana orzeczeniem Sądu, może być skuteczną podstawą roszczenia uznania bezskuteczności z przepisu art. 527 k.c., przy zaistnieniu przesłanek tam unormowanych?"

podjął uchwałę:

Przedmiotem powództwa określonego w art. 527 § 1 k.c. może być czynność procesowa dłużnika w postaci zgody wyrażonej w postępowaniu o zniesienie współwłasności rzeczy wspólnej na przyznanie własności rzeczy drugiemu współwłaścicielowi bez ekwiwalentu z jego strony.

UZASADNIENIE

F. S.A. z siedzibą we W. wniosła o uznanie za bezskuteczną wobec niej zaakceptowanej przez Sąd Rejonowy postanowieniem z dnia 3 kwietnia 2009 r. czynności procesowej dłużnika, A. S., polegającej na wyrażeniu przez niego zgody w postępowaniu o podział majątku wspólnego na przyznanie pozwanej, K. S., własności lokalu mieszkalnego bez ekwiwalentu.

Z akt sprawy wynika, że zgoda dłużnika stanowiła element wniosku co do sposobu podziału, który został złożony przez uczestników postępowania stosownie do art. 622 § 2 w związku z art. 688 i 567 § 3 k.p.c.

Sąd Rejonowy wyrokiem z dnia 16 września 2014 r. oddalił powództwo. Uznał, nawiązując do poglądu wyrażonego w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 19 października 1995 r., III CRN 40/95, że czynności procesowe dłużnika w postaci złożenia w postępowaniu sądowym zgodnego wniosku co do sposobu podziału majątku wspólnego nie podlegają zaskarżeniu przez wierzyciela w drodze skargi pauliańskiej.

Sąd Okręgowy, rozpoznając apelację strony powodowej od wyroku Sądu Rejonowego z dnia 16 września 2014 r., powziął wątpliwości co do dopuszczalności zaskarżenia na podstawie art. 527 i nast. k.c. czynności procesowej dłużnika w postaci zgody na dokonanie podziału majątku wspólnego. Wskazał na istniejącą w tym względzie rozbieżność w orzecznictwie Sądu Najwyższego, zajęcie zasadniczo odmiennego stanowiska od wyrażonego w wyroku z dnia 19 października 1995 r., III CRN 40/95, w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 17 czerwca 2010 r., III CZP 41/10. Według tej uchwały, wierzyciel na podstawie art. 527 § 1 k.c. może zaskarżyć zgodny wniosek dłużnika i pozostałych uczestników postępowania o podział majątku wspólnego, dział spadku lub zniesienie współwłasności, jeżeli w wyniku uwzględnienia tego wniosku przedmioty majątkowe objęte podziałem zostały nabyte przez uczestników postępowania niebędących dłużnikami.

Powzięta wątpliwość skłoniła Sąd Okręgowy do przedstawienia do rozstrzygnięcia Sądowi Najwyższemu w trybie art. 390 § 1 k.p.c. zagadnienia

prawnego, które można sprowadzić do pytania: czy przedmiotem powództwa określonego w art. 527 § 1 k.c. może być czynność procesowa dłużnika w postaci zgody wyrażonej w postępowaniu o zniesienie współwłasności rzeczy wspólnej na przyznanie własności rzeczy drugiemu współwłaścicielowi bez ekwiwalentu z jego strony.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Zgodnie z brzmieniem art. 527 § 1 k.c., przedmiotem określonego w tym przepisie żądania wierzyciela, nazywanego tradycyjnie w doktrynie i orzecznictwie akcją lub skargą pauliańską, może być czynność prawna dłużnika dokonana z pokrzywdzeniem wierzycieli, wskutek której osoba trzecia uzyskała korzyść majątkową.

Przez czynność prawną w prawie cywilnym rozumie się zdarzenie, którego konieczny element stanowi co najmniej jedno oświadczenie woli i które wywiera skutki w sferze prawa materialnego zamierzone przez osobę lub osoby składające oświadczenie woli tworzące to zdarzenie; ponadto - może wywierać skutki wynikające z ustawy, zasad współżycia społecznego i ustalonych zwyczajów (zob. art. 56 i 60 k.c.).

W wyroku z dnia 19 października 1995 r., III CRN 40/95, Sąd Najwyższy wyraził zapatrywanie, że tylko czynność prawna w przedstawionym wyżej znaczeniu może być przedmiotem akcji pauliańskiej, a czynność współuczestnika postępowania o podział majątku wspólnego w postaci złożenia wraz z drugim współuczestnikiem zgodnego wniosku co do sposobu podziału tego majątku nie ma takich cech. Jest czynnością procesową, różniącą się zasadniczo od czynności prawnych w rozumieniu prawa cywilnego. Różnica przejawia się w tym, że zgoda współuczestnika co do sposobu podziału majątku wspólnego wywiera skutki nie w sferze prawa materialnego, lecz w odniesieniu do postępowania sądowego, wpływa na określone rozstrzygnięcie sprawy. Choć skutki te odpowiadają zgodnemu wnioskowi uczestników co do sposobu podziału, to jednak zostają „skonsumowane” przez konstytutywne orzeczenie sądowe. Wynikają one bezpośrednio z tego orzeczenia, a nie ze zgodnego wniosku co do sposobu podziału. W konsekwencji dopuszczenie objęcia skargą pauliańską

czynności procesowej współuczestnika postępowania o podział majątku wspólnego w postaci złożenia wraz z drugim współuczestnikiem zgodnego wniosku co do sposobu podziału tego majątku prowadziłoby do niemożliwego do zaakceptowania podważenia mocy obowiązującej prawomocnego orzeczenia zapadłego w tym postępowaniu. Właściwymi środkami do przeciwdziałania wykorzystaniu przez uczestników postępowania wniosku co do sposobu podziału jako narzędzia zmowy na niekorzyść wierzycieli jednego z uczestników postępowania są - zdaniem Sądu Najwyższego wyrażonym w powołanym wyroku - kontrola tego wniosku przez sąd pod kątem niesprzeciwiania się proponowanemu rozstrzygnięciu prawu i zasadom współżycia społecznego oraz nienaruszania przez nie w rażący sposób interesu osób uprawnionych, a także możliwość udziału w postępowaniu działowym wierzycieli jednego z uczestników tego postępowania.

Zapatrywanie wyrażone w wyroku z dnia 19 października 1995 r., III CRN 40/95, podtrzymane zostało w kilku późniejszych orzeczeniach, z pewnymi tylko zastrzeżeniami, a mianowicie, że o ile nie podlegają zaskarżeniu na podstawie art. 527 i nast. k.c. czynności czysto procesowe, do których należy zgoda uczestnika postępowania na określony sposób zniesienia współwłasności, działu spadku i podziału majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami, o tyle przedmiotem tego zaskarżenia mogą być czynności procesowe wywołujące jednocześnie skutki materialnoprawne, takie jak ugoda sądowa, zrzeczenie się roszczenia i uznanie powództwa (orzeczenia Sądu Najwyższego z dnia 15 października 1999 r., III CKN 388/98, 14 listopada 2008 r., V CSK 163/08, 6 maja 2009 r., II CSK 670/08).

Zasadniczo odmienne stanowisko od wyrażonego w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 19 października 1995 r., III CRN 40/95, zajęte w uchwale Sądu Najwyższego z dnia 17 czerwca 2010 r., III CZP 41/10, dopuszczające objęcie skargą pauliańską także czynności procesowej zawierającej zgodę złożoną w postępowaniu działowym w ramach wspólnego wniosku uczestników co do określonego sposobu podziału, reprezentowane jest też w wielu wypowiedziach piśmiennictwa, zwłaszcza odnoszących się krytycznie do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 19 października 1995 r., III CRN 40/95.

W krytycznych uwagach do tego wyroku trafnie podniesiono, że sama możliwość udziału wierzycieli w postępowaniu działowym i regulacja zawarta w art. 622 § 2 k.p.c., nakazująca sądowi zbadanie, czy projekt zniesienia współwłasności (działu spadku, podziału majątku wspólnego) nie sprzeciwia się prawu i zasadom współżycia społecznego oraz nie narusza w sposób rażący interesu osób uprawnionych, nie zapewniają pełnego poszanowania interesu wierzycieli uczestnika postępowania, ponieważ brak proceduralnych gwarancji powiadomienia wierzycieli uczestników o toczącym się postępowaniu działowym, a uczestnicy postępowania mogą być silnie zainteresowani w zatajeniu istnienia swych wierzycieli przed sądem. W rezultacie sąd może nie mieć wiedzy o prawdziwych motywach złożonego zgodnego wniosku co do sposobu zniesienia współwłasności (działu spadku, podziału majątku wspólnego). To otwiera drogę do wykorzystywania postępowania sądowego do działania na niekorzyść wierzycieli uczestnika tego postępowania. Gdyby w takich wypadkach nie dopuścić skargi pauliańskiej, przyodziane w szaty postępowania sądowego zgodne oświadczenia uczestników mogłyby prowadzić do pokrzywdzenia wierzycieli jednego z nich bez jakiegokolwiek możliwości efektywnego przeciwdziałania temu. Jeżeliby oświadczenia woli zostały złożone w takim samym celu poza postępowaniem sądowym, czynność prawna składająca się z nich mogłaby niewątpliwie stać się przedmiotem skargi pauliańskiej, zaś złożone w toku postępowania sądowego byłyby nie do zaczepienia, mimo większej ich naganności niż w pierwszym przypadku, wynikającej bowiem nie tylko z działania w zamiarze pokrzywdzenia wierzycieli, ale i z wykorzystania w tym niegodziwym celu postępowania sądowego.

Jakkolwiek w art. 527 i nast. k.c. jest mowa o czynności prawnej w rozumieniu prawa cywilnego, to jak trafnie zauważono w piśmiennictwie, racje leżące u podstaw akcji pauliańskiej są, na co wskazuje geneza tej instytucji, w pełni aktualne w odniesieniu do wszelkich podjętych w zamiarze pokrzywdzenia wierzycieli zachowań dłużnika prowadzących do uzyskania korzyści przez osobę trzecią.

Możliwość, z jednej strony, wykorzystania dopuszczonego przez art. 622 § 2 k.p.c. złożenia zgodnego wniosku co do sposobu zniesienia współwłasności na

niekorzyść wierzycieli, w takim samym stopniu, jak zawartej poza sądem umowy o zniesienie współwłasności, a z drugiej strony, posłużenie się w art. 527 i nast. k.c. terminem „czynności prawnej”, nieobejmującym swym zakresem czynności procesowej w postaci zgody uczestnika na określony we wniosku sposób zniesienia współwłasności, dowodzi istnienia w odniesieniu do wskazanej czynności procesowej luki w systemie ochrony prawnej wierzycieli, i to luki niezamierzonej, skoro inne środki prawne nie zapewniają tu odpowiedniej ochrony wierzycielom dłużnika. To samo dotyczy czynności procesowych w postaci zgody uczestnika na określony dział spadku oraz zgody uczestnika na określony podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami. Jak wiadomo, w jednym i drugim przypadku art. 622 § 2 k.p.c. ma odpowiednie zastosowanie na podstawie odesłania; co do działu spadku - zawartego w art. 688 k.p.c., a co do podziału majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej małżeńskiej - w art. 567 § 3 w związku z art. 688 k.p.c.

Istnieją przesłanki do wypełnienia tej luki przez zastosowanie w odniesieniu do wymienionych czynności procesowych w drodze analogii przepisów o skardze pauliańskiej (co do przesłanek stosowania przepisów prawa cywilnego w drodze analogii zob. np. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 26 września 1969 r., III CZP 8/69 oraz uchwała składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego z dnia 19 stycznia 2006 r., III CZP 100/05).

Spełniony jest wymóg istotnego podobieństwa czynności prawnych stanowiących przedmiot regulacji w przepisach o skardze pauliańskiej z czynnościami procesowymi podejmowanymi z powołaniem się na art. 622 § 2 k.p.c. i przepisy, które do niego odsyłają. W art. 622 § 2 k.p.c. ustawodawca - tak samo jak w przypadku czynności prawnych prawa cywilnego - zasadniczo respektuje zgodną wolę uczestników postępowania i poddaje ją kontroli według kryteriów właściwych czynnościom prawnym (por. z art. 622 § 2 k.p.c. art. 58 k.c.). Choć więc w razie orzeczenia przez sąd zgodnie z wolą uczestników postępowania skutek prawny w zakresie zniesienia współwłasności (działu spadku, podziału majątku wspólnego) bezpośrednio wynika z tego konstytutywnego orzeczenia, to jednak jest on w swej treści wyrazem zgodnej woli uczestników postępowania, także oczywiście wtedy, gdy uczestnicy zmierzają do pokrzywdzenia wierzycieli.

Czyni to skargę pauliańską w odniesieniu do czynności procesowej dłużnika w postaci zgody, wyrażonej w postępowaniu o zniesienie współwłasności na przyznanie przez sąd własności rzeczy drugiemu współwłaścicielowi bez ekwiwalentu z jego strony, środkiem ochrony wierzycieli równie odpowiednim jak w przypadkach dokonanych przez dłużnika z pokrzywdzeniem wierzycieli czynności prawnych prawa cywilnego przysparzających korzyść majątkową osobie trzeciej. To samo oczywiście dotyczy czynności procesowych dłużnika podjętych na podstawie art. 622 § 2 k.p.c. stosowanego na zasadzie odesłania odpowiednio w postępowaniu o dział spadku i postępowaniu o podział majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej między małżonkami.

Zastosowanie przepisów o skardze pauliańskiej w drodze analogii do omawianych czynności procesowych w razie ziszczenia się wszystkich niezbędnych do tego przesłanek wynikających z tych przepisów otwiera wierzycielowi na podstawie uzyskanego wyroku, uznającego w stosunku do niego za bezskuteczną czynność procesową dłużnika w postaci zaakceptowanej przez sąd zgody na określony sposób zniesienia współwłasności (dział spadku, podział majątku wspólnego), możliwość prowadzenia egzekucji z tego składnika majątkowego, który w wyniku orzeczenia sądu zapadłego w następstwie uwzględnienia zgodnego wniosku co do sposobu zniesienia współwłasności (działu spadku, podziału majątku) wyszedł z majątku dłużnika, tak jakby nadal w nim pozostawał (zob. art. 532 k.c., a co do tego przepisu np. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 25 października 2012 r., I CSK 139/12). Wyrok pauliański powoduje zatem w tych przypadkach, choć ma za przedmiot jedynie czynność procesową dłużnika zaakceptowaną przez sąd, w istocie ograniczenie skuteczności materialnoprawnej uwarunkowanego tą czynnością orzeczenia sądu, bo dopiero ono, z chwilą uprawomocnienia się, wywiera, odzwierciedlające treść tej czynności, skutki prawne w zakresie zniesienia współwłasności (działu spadku, podziału majątku wspólnego).

To że wyrok pauliański wpływa tu w istocie na skutki konstytutywnego, prawomocnego orzeczenia sądu, nie sprzeciwia się zastosowaniu przepisów o skardze pauliańskiej w drodze analogii w omawianym zakresie. Nie dochodzi tu bowiem co do zasady do pozbawienia mocy obowiązującej tego

orzeczenia (zob. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 17 czerwca 2010 r., III CZP 41/10), a jedynie do podmiotowego ograniczenia jego skuteczności w sposób właściwy akcji pauliańskiej z powodu okoliczności, jakkolwiek zakorzenionych w samej czynności procesowej leżącej u podstaw wskazanego orzeczenia, to jednak nierozpoznawanych w postępowaniu działowym i w tym sensie nowych z punktu widzenia podstawy tego orzeczenia. Szukając porównania do oddziaływania wyroku pauliańskiego na to orzeczenie można by dostrzec pewne (o ograniczonej skali) podobieństwo między tym oddziaływaniem a oddziaływaniem wyroku zapadłego w wyniku powództwa przeciwegzekucyjnego na stanowiący jego przedmiot tytuł wykonawczy.

Przytoczone argumenty uzasadniają rozstrzygnięcie kontrowersji znajdującej wyraz w orzeczeniach Sądu Najwyższego, z jednej strony, wyroku z dnia z dnia 19 października 1995 r., III CRN 40/95, a z drugiej, uchwały z dnia 17 czerwca 2010 r., III CZP 41/10, na rzecz stanowiska o dopuszczalności zaskarżenia czynności procesowej dłużnika w postaci zaakceptowanej przez sąd zgody na dokonanie w sposób określony we wniosku, o którym mowa w art. 622 § 2 k.p.c., zniesienia współwłasności, działu spadku i podziału majątku wspólnego po ustaniu wspólności majątkowej małżeńskiej, na podstawie przepisów o skardze pauliańskiej, stosowanych w tym zakresie w drodze analogii.

Mając to na względzie, Sąd Najwyższy na podstawie art. 390 § 1 k.p.c. orzekł jak w sentencji.

eb